सुषमा आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका
लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

शारदा अधिकारी

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

२०६६

लेखराज खतिवडा
शोधनिर्देशक

सुषमा आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
शारदा अधिकारी
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
२०६६

शोधनिर्देशकको सिफारिस

नेपाल एम.ए. दोस्रो वर्षका छात्रा श्री शारदा अधिकारीले **सुषमा आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रबारे म सन्तुष्ट छु । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि म त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष अनुरोध गर्दछु ।

....

लेखराज खतिवडा

शिक्षक सहायक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि.कीर्तिपुर

मिति : २०६६/१२/२२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्रा श्री शारदा अधिकारीले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) मा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि गर्नुभएको **सुषमा आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

प्रा. राजेन्द्र सुवेदी ....
(विभागीय प्रमुख)

शिक्षक सहायक लेखराज खतिवडा ....
(शोधनिर्देशक)

नरेन्द्रराज प्रसाईं ....
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०६६/१२/२२

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा आदरणीय गुरु लेखराज खतिवडाको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । आफ्नो अति व्यस्त जीवनमा पनि अमूल्य समय दिई मलाई समुचित निर्देशन दिएर वा दिई लेखनमा अभिप्रेरित गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरु लेखराज खतिवडाप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता टक्र्याउँछु । साथै उत्साह सञ्चारित गर्नुहुने विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु प्रा. राजेन्द्र सुवेदीप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै शोधशीर्षक छनोट गर्नमा र लेखन कार्यमा प्रोत्साहन र उचित सल्लाह दिनुहुने श्रद्धेय गुरुहरू र नेपाली केन्द्रीय विभागमा कार्यरत सम्पूर्ण प्राज्ञ व्यक्तित्वहरूमा हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्ततु शोधपत्र तयार गर्ने सिलसिलामा आवश्यक सामग्रीहरू सङ्कलन गरी उपलब्ध गराइदिने तथा सल्लाह सुझाव दिने शोधनायक प्रा.डा. सुषमा आचार्यलाई धन्यवाद दिन्छु ।

शोधशीर्षक चयनदेखि लेखनसम्म आवश्यक सल्लाहसुझाउ दिने मेरा माता-पिता सावित्रादेवी अधिकारी र मधुसुदन अधिकारी, दाजु-भाउजू नारायण अधिकारी र इन्दु अधिकारी, मित्रहरू विष्णुप्रसाद पौड्याल, सोमप्रसाद दाहाल, अर्जुन तिवारी, हरि खरेल, शान्तिराम गौतम, मोहनप्रसाद दाहाल, महेश मेहता, सविता गैह्रे, पवित्रा शर्मा, सन्ध्या सापकोटा, सविता विष्टलाई म धन्यवाद नदिई रहन सक्दिन ।

त्यस्तै शोधकार्यका समयमा विविध सामग्री उपलब्ध गराउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । सङ्कलित सामग्रीहरू झर्को नमानी शुद्धताका साथ कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्नुहुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरप्रति म कृतज्ञ छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शारदा अधिकारी
शैक्षिक सत्र : २०६३/६४
क्रमाङ्क : ६०
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

सङ्क्षेपीकरण

इ.सं.	: इस्वी संवत्
एम.ए.	: मास्टर अफ आर्ट्स
एम.एड.	: मास्टर अफ एजुकेसन
पृ.	: पृष्ठ
बी.एल.	: ब्याचलर अफ ल
वि.सं.	: विक्रम संवत्
सम्पा.	: सम्पादक/सम्पादन
संस्क.	: संस्करण

विषयसूची

पृष्ठ

पहिलो परिच्छेद

शोधप्रस्ताव १-५

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधपत्रको प्रयोजन १

१.३ विषय परिचय १

१.४ समस्याकथन २

१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ४

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ४

१.९ शोधविधि ४

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ५

परिच्छेद दुई

सुषमा आचार्यको जीवनी ६-१३

२.१ जीवनी ६

२.२ जन्म र जन्मस्थान ६

२.३ बाल्यावस्था ७

२.४ शिक्षा-दीक्षा ७

२.४.१ अक्षरारम्भ र प्रारम्भिक शिक्षा ७

२.४.२ उच्च शिक्षा ८

२.५ पारिवारिक अवस्था ८

२.६ लेखन १०

२.६.१ प्रेरणा र प्रभाव १०

२.६.२ लेखनको आरम्भ र प्रकाशनको थालनी १०

२.७ कार्यक्षेत्र ११

२.८ भ्रमण ११

२.९ सम्मान र पुरस्कार १२

२.१० रुचि र स्वभाव १२

तेस्रो परिच्छेद

सुषमा आचार्यको व्यक्तित्व १४–२२

३.१ पृष्ठभूमि १४

३.२ निजी व्यक्तित्व १४

३.२.१ बाह्य व्यक्तित्व १४

३.२.२ आन्तरिक व्यक्तित्व १५

३.३ सार्वजनिक व्यक्तित्व १६

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १७

३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व १७

३.३.१.२ उपन्यासकार व्यक्तित्व १७

३.३.१.३ समालोचक व्यक्तित्व १८

३.३.१.४ अनुसन्धाता व्यक्तित्व १८

३.३.१.५ बालसाहित्यकार व्यक्तित्व १९

३.३.१.६ शोककाव्यकार व्यक्तित्व १९

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व २०

३.३.२.१ शिक्षिकाका रूपमा आचार्य (प्राध्यापक व्यक्तित्व) २०

३.३.२.२ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन तथा कार्यशालामा सहभागी व्यक्तित्व २०

३.३.२.३ समाजसेवी व्यक्तित्व २१

३.३.२.४ बहुभाषी व्यक्तित्व २१

३.३.२.५ अनुवादक व्यक्तित्व २२

३.३.२.६ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व लेखनका बीच अन्तःसम्बन्ध २२

चौथो परिच्छेद

सुषमा आचार्यको कृतित्वको अध्ययन २३–६९

४.१ पृष्ठभूमि २३

४.२ प्रकाशित रचनाहरूको विवरण २३

४.२.१ फुटकर लेखरचनाहरू २४

४.३ चरण विभाजन २४

४.३.१ पहिलो चरण २४

४.३.२ दोस्रो चरण २५

४.३.३ तेस्रो चरण २६

४.३.४ निष्कर्ष २७

४.४ ‘गजुर ढल्किँदैछ’ कविताको विश्लेषण २८

४.४.१ परिचय २८
४.४.२ शीर्षक २८
४.४.३ संरचना २९
४.४.४ लयविधान २९
४.४.५ छन्दविधान ३०
४.४.६ भाषाशैली ३१
४.४.७ कथनपद्धति ३१
४.४.८ भावविधान ३१
४.४.९ बिम्बविधान, प्रतीक र अलङ्कार ३२
४.४.१० निष्कर्ष ३२
४.५ सुषमा आचार्यको 'एक पत्र साकुरालाई' कवितासङ्ग्रह भित्रका कविताहरूको विश्लेषण ३३
४.६ समालोचनात्मक कृतिको परिचय ३५
४.६.१ नेपाली कविताको विकास वीरकालबाट भक्तिकालतिरको अध्ययन ३५
४.६.२ 'लैनसिंह वाङ्देलका औपन्यासिक कृतिको मूल्याङ्कन' को अध्ययन ३७
४.६.२.१ परिच्छेद एकको विश्लेषण ३७
४.६.२.२ परिच्छेद दुईको विश्लेषण ३७
४.६.२.३ परिच्छेद तीन, चार र पाँचको विश्लेषण ३८
४.६.२.४ परिच्छेद छ को विश्लेषण ३८
४.६.२.५ परिच्छेद सातको विश्लेषण ३८
४.६.२.६ उपसंहार : अन्तिम निष्कर्षको विश्लेषण ३८
४.६.३ 'केही व्यक्ति र कृतिहरूको' अध्ययन ३९
४.७ 'निर्णय' उपन्यासको विश्लेषण ४१
४.७.१ सामान्य परिचय ४१
४.७.२ कथानक ४२
४.७.३ चरित्र ४३
४.७.३.१ प्रमुख पात्रहरू ४३
४.७.३.१.१ सागरी ४३
४.७.३.१.२ आकाश ४३
४.७.३.२ सहायक पात्रहरू ४४
४.७.३.३ गौण पात्रहरू ४४
४.७.४ परिवेश ४४
४.७.५ द्वन्द्व ४५

४.७.६ भाषाशैली ४५
४.७.७ कौतूहल ४६
४.७.८ निष्कर्ष ४७
४.८ बालसाहित्यको परिचय ४७
४.८.१ बालकथाको परिचय ४८
४.८.२ कथानक/कथावस्तु ४८
४.८.३ पात्र ४९
४.८.४ संवाद/कथोपकथन ४९
४.८.५ देश, काल र परिस्थिति ४९
४.८.६ भाषाशैली ४९
४.८.७ उद्देश्य ४९
४.८.८ 'चन्द्रमामा खरायो' (२०६४) कथा सङ्ग्रहको विश्लेषण ५०
४.८.८.१ कथावस्तु ५०
४.८.८.२ पात्र ५०
४.८.८.३ संवाद/कथोपकथन ५०
४.८.८.४ देश, काल/परिस्थिति ५१
४.८.८.५ भाषाशैली ५१
४.८.८.६ उद्देश्य ५१
४.८.९ सुन्दर मूर्तिहरू ५१
४.८.९.१ कथावस्तु ५१
४.८.९.२ पात्र ५२
४.८.९.३ संवाद/कथोपकथन ५२
४.८.९.४ देशकाल/परिस्थिति ५२
४.८.९.५ भाषाशैली ५२
४.८.९.६ उद्देश्य ५२
४.८.१० सिन्काको लडाइँ ५२
४.८.१०.१ कथावस्तु ५३
४.८.१०.२ पात्र ५३
४.८.१०.३ संवाद/कथोपकथन ५३
४.८.१०.४ देशकाल/वातावरण ५३
४.८.१०.५ भाषाशैली ५३
४.८.१०.६ उद्देश्य ५४
४.८.११ चन्द्रमामा खरायो ५४

४.८.११.१ कथावस्तु ५४
४.८.११.२ पात्र ५४
४.८.११.३ संवाद ५५
४.८.११.४ देशकाल/वातावरण ५५
४.८.११.५ भाषाशैली ५५
४.८.११.६ उद्देश्य ५५
४.८.१२ एक इन्चको सानो मान्छे ५५
४.८.१२.१ कथावस्तु ५६
४.८.१२.२ पात्र ५६
४.८.१२.३ संवाद ५६
४.८.१२.४ देशकाल/वातावरण ५६
४.८.१२.५ भाषाशैली ५६
४.८.१२.६ उद्देश्य ५७
४.८.१३ धूपीको रूख ५७
४.८.१३.१ कथावस्तु ५७
४.८.१३.२ पात्र ५७
४.८.१३.३ संवाद ५७
४.८.१३.४ देशकाल/वातावरण ५७
४.८.१३.५ भाषाशैली ५८
४.८.१३.६ उद्देश्य ५८
४.८.१४ 'समुद्र तर्ने खरायो' ५८
४.८.१४.१ कथावस्तु ५८
४.८.१४.२ पात्र ५८
४.८.१४.३ संवाद ५९
४.८.१४.४ देशकाल/वातावरण ५९
४.८.१४.५ भाषाशैली ५९
४.८.१४.६ उद्देश्य ५९
४.८.१५ भाग्यभानी पराले बाबु ५९
४.८.१५.१ कथावस्तु ५९
४.८.१५.२ पात्र ६०
४.८.१५.३ संवाद ६०
४.८.१५.४ देशकाल/वातावरण ६०
४.८.१५.५ भाषाशैली ६०
४.८.१५.६ उद्देश्य ६०

४.८.१६ उल्लु साबुरो ६१
४.८.१६.१ कथावस्तु ६१
४.८.१६.२ पात्र ६१
४.८.१६.३ संवाद ६१
४.८.१६.४ देशकाल/वातावरण ६१
४.८.१६.५ भाषाशैली ६१
४.८.१६.६ उद्देश्य ६२
४.८.१७ 'बेमौसममा फूल फुलाउने व्यक्ति' ६२
४.८.१७.१ कथावस्तु ६२
४.८.१७.२ पात्र ६२
४.८.१७.३ संवाद ६२
४.८.१७.४ देशकाल/वातावरण ६३
४.८.१७.५ भाषाशैली ६३
४.८.१७.६ उद्देश्य ६३
४.८.१८ आरुबाबु ६३
४.८.१८.१ कथावस्तु ६३
४.८.१८.२ पात्र ६४
४.८.१८.३ संवाद ६४
४.८.१८.४ देशकाल/वातावरण ६४
४.८.१८.५ भाषाशैली ६४
४.८.१८.६ उद्देश्य ६४
४.९ शोक-शब्दाञ्जलि ६५
४.९.१ कृतिगत सन्दर्भ ६६
४.९.२ विषयवस्तु ६६
४.९.३ प्रबन्ध विधान ६६
४.९.४ भावविधान ६७
४.९.५ वैचारिक स्वर ६७
४.९.६ छन्दविधान ६८
४.९.७ उक्तिढाँचा ६८
४.९.८ बिम्बालङ्करण र प्रतीकात्मक व्यञ्जनासामर्थ्य ६८
४.९.९ भाषाशैली ६९
पाँचौं परिच्छेद
उपसंहार ७०-७३
सन्दर्भग्रन्थसूची ७४-७५